

A l t m ı ŝ e k i z i n c i K o n f e r a n s

**Sosyalizm ve Sosyoloji Tarihinde
Proudhon***

Cemil MERİÇ
İstanbul Üniversitesi Lektörlerinden

Yirminci asır, Proudhon'un asrı. Proudhon, hem demokrasinin, hem sosyalizm, hem anarşizmin bayrağı. Fetihten fethe koşan bir düşünce Proudhon. Kliseleri yıkan bir düşünce. Gerçeği bütün tezatları ile kucaklayan bir düşünce! kalıplaşmadığı, katılaşmadığı için canlı.

Proudhon'un zürriyeti de Hegelinki gibi iki kampa ayrılır: Sol ve sağ. Klise dışı sosyalistler için Proudhon, aldatmayan bir mürşit, büyük bir mücahit ve gerçek bir ihtilâlcidir. "Sefaletin Felsefesi" yazarı ile "Fel-

*) S. S. A. M. Konferansları devam ederken İktisat Fakültesi 2. Sınıfında takip edilen "Sosyalist Doktrinler Sosyolojisi" Derslerine, bu konudaki derin bilgisile tanınmış olan muharrir ve fikir adamı Cemil Meriç Bey'in bir yardımı ve katılımı temin edilmiştir.

Cemil Meriç, Dimetoka ulemâsından Hâfız İdris Efendi torunu, Mahmud Niyazi Bey'in oğludur. 1917 yılında babasının hâkim olarak bulunduğu Antakya'da doğmuştur. Orta öğrenimini Antakya Lisesinde, Yüksek öğrenimini İstanbul Üniversitesinde tamamlamıştır, 1942 den 1945'e kadar Elâzığ Lisesinde öğretmenlik yapmıştır. 1946'dan beri İstanbul Üniversitesinde Lektördür.

Başlıca telifleri şunlardır: (Üniversite Kitapevi) **Hind Edebiyatı** (Dönem Yayınları, 1963) (**Dillerin yapısı ve gelişimi** B. Vardar'la beraber (Dönem Yayınları), **Hind ve Batı düşüncesi** (Hisar, 1967 - 68), **Saint - Simon İlk Sosyolog, İlk Sosyalist** (Çan Yayınları 1967). Bunlardan başka: **Yücel, Amaç, XX. asır, Ayın Bibliyografyası, Yeni İnsan, Yapraklar, Hisar Dergileri**nde çeşitli tenkit ve tetkikleri negredilmektedir.

Ayrıca, Balzac'dan 4, Hugo'dan 2 manzum tercümesi vardır. Enstitü ve Sosyoloji Kürsüsü olarak değerli mütefekkirin "Sosyoloji Konferansları" na Sosyoloji Talebeleri için son derece dikkat çekici ve ufuk açıcı olan bu iştirakini teşekkürle karşılarız.

sefenin Sefaleti" yazarı uzlaştırılmadıkça, insanlık buhrandan kurtulamayacaktır. Proudhon, içtimaî meddücezirlerden korkanların da son ümidi. Maziye bağlananlar, "Marx umacısı"nın karşısına Proudhon'u çıkarırlar.

Proudhon'un sosyalizme ve sosyolojiye neler getirdiğini, bütün bir asrı nasıl damgaladığını daha sonra göreceğiz. Önce kendisini tanıyalım.

I — Adam ve Eseri

Saint - Simon aristokrattı. Marx burjuva. Proudhon yarı - köylü, yarı - işçi, yarı orta - sınıftan. Besançon'un eski bir halk mahallesinde doğdu : 15 Ocak 1809. Fıçı yapan, bira satan bir adamın oğluydu. Garsonluk, sığırtmaçlık, tabiatla kucak kucağa geçen yıllar. Sonra mektep. Sınıflarını iftiharla geçen yoksul öğrenci 1827 yılında okuldan ayrılmak zorunda kalır. Müretteplik, musahhihlik. Hayatını alın teri ile kazanmanın büyük zevki. Sonra işsizlik ve sefalet. İmtiyazlılara ve imtiyazlara karşı duyulan lunç.

1827 - 38 çetin bir kendini yetiştirme devresi. "İyi bir kredi müessesesi olsa, ailem hükümetten ödünç para alabilseydi, ihtimal ömür boyu köylü ve muhafazakâr kalırdım" diyor. "Servet mahiyeti itibariyle güzel birşey. Mesele nasıl kazanıldığı, nasıl kazanılacağı. Kaldı ki, ben zengin olsam da, dünyada yoksullar kaldıkça, neye yarar o zenginlik?"

Kanma bilmeyen bir teessüs. İnsan ilimlerinin bütününe kucaklamak isteyen bir ilim aşkı. Lâtince, ibranice, ilâhiyat, tarih, iktisad ve filoloji. 1837'de ilk eserini yayımlar : Umumî Gramer hakkında bir Deneme.

Yirmidokuz yaşında lise bitirme imtihanına giren Proudhon, Besançon Akademisinin Suard bursunu kazanır. Akademiye yolladığı dilekçe ömür boyu sadık kalacağı bir and, "Annibal'in andı" :

"İşçi sınıfının içinde doğdum, büyüdüm. Bugün olduğu gibi yarın da o sınıfın çocuğuyum. Gönlümle, kabiliyetlerimle, alışkanlıklarım ve emellerimle".

1838 sonbaharında Parisdedir. Üniversite, kitaplar, sıkı bir çalışma. 1839 da yeni bir deneme : "Pazar Tatilinin Faydaları". Proudhon'un Besançon Akademisine yolladığı bu risale birçok biyografılar için, dehasının ilk müjdecisidir. "Cemiyet içinde doğan insanların birbirleriyle olan münasebetlerini inceleyen, mutlak, kesin, insanın taibatına ve melekelerine, bu melekelerin birbirleriyle olan münasebetlerine dayanan bir cemiyet il-

mi olmak gerekir. Bu ilmi icat etmek değil, keşfetmek lâzım” diyen Proudhon, “dünyaya gelen insan ne gâsıptır, ne yabancı bir cisim!” diye ilâve eder, müşterek sofraya oturur. Cemiyet onu kabul veya reddetmekte hür değildir. Çalışma ve yaşama hakkı herkesindir.” “Her çalışma tekelsisine, proleterya istismarcısına, bütün zorbalara ...şunu ispat etmek istiyorum: Nice insanlar çalışma ve yaşama hakkından mahrum. Bu hakkın onlara verilmesi lâzım. Bu bir insan değil, bir iadedir.” Çalışanlar adına konuşan genç adam, doğuştan, yaştan, güçten veya kabiliyetten gelen hiçbir imtiyaz tanımaz. Yaşama şartlarında tam bir müsavat ister. Amacımı şöyle hülâsa eder: Nizam içinde hürriyet, birlik içinde bağımsızlık. Her muvazene muvakkaktır, teadlar teadları kovalar.

Eser, Proudhon'un umduğu ilgiyi uyandırmaz. Genç adam Paris'de, “bu efendilerle uşaklar, hırsızlarla fahişeler beldesinde“ yapayalnızdır. Akademiden aldığı bursu ailesine yollamaktadır. Bir dostuna şöyle yazar: “Geçen sene fakirdim, bu sene besbeterim. Bazan gözlerim kararmış, Seine nehrine bakıp, hadi bugün de geçsin diyorum”.

Mülkiyet hakkındaki risale, bu çetin şartlar altında kaleme alınır. Kendisini dinleyelim: “Mülkiyet hakkındaki çalışmama başladım. Uslûbım sert ve acı olacak. Aslan acıkınca kükrer... Edebiyatın yardımına ihtiyacım yok. Konunun kendisi en titiz okuyucuları çekecek kadar enteresan. Böyle bir kitap yazılmadı şimdiye kadar. Bu ölesiye düelloda mülkiyeti de, musavatsızlığı da yok etmeliyim. Gerçek bir ölüm çanı bu. Sosyal ve ekonomik meseleler için bir araştırma metodu yaratıyorum.”

230 nüsha basılan eser, onbeş günde tükenir ve birden meşhur olur Proudhon. Düzenin devamında menfaati olanlar ona şahsî düşman gözüyle bakarken, ihtilâl sonu Fransasını tanımak için Paris'e gelen genç Alman filozofları bu fikir ihtilâlesine büyük bir hayranlık gösterirler. Daha sonra Marx'la aralarının açılmasına vesile olan Karl Grün “ilim metodu ile proleter sezişini kaynaştıran “bu serazad zekâyı” Almanya'ya lâyık bir filozof” olarak selâmlar, proleteryaı şunurlandıran bu filozof, burjuvazinin müdafilerini kendi silâhlarıyla alteder. “Hukukçularla iktisatçılar ceylân sürüsü, Proudhon arslan. Proudhon, koyunlar ortasında bir kurt”. Başka bir Alman iktisatçısına Lorduz von Stein'e göre, Proudhon, 1789 den beri Fransa'nın zihnini kurcalayan ve onu, siyasî ihtilâli, iktisadî ihtilâle tamamlamağa zorlayan müsavat fikrinin müşahhas timsalidir.

Genç Marx çok daha takdirkârdır: “Eser Fransız proleteryasının ilmi manifestodur. Sieyès'in Üçüncü Sınıf Nedir'i modern politika için ne ise, Proudhon'un yazısı da iktisad için odur.”

Risale bir top dabesiyle başlar : “Kölelik nedir, sualine tek kelimeyle cevap vermem gerekse idi de, cinayettir deseydim, düşüncem hemen anlaşılırdı. Peki neden, mülkiyet nedir, sualine hırsızlıktır diye cevap vermemeyemi? Oysa bu ikinci kazıye de birincinin az değiştirilmiş”.

Bununla beraber okuyucuyu ürkütmemeye çalışır : “Adalet, cemiyete kılavuzluk eden merkezî yıldızdır yazara göre. Mülkiyet adalete uygun olmadığı için kötüdür. Ne doğuştan gelen bir hakka dayatılabilir, ne işgal hakkına, ne de emeğe. Cemiyetle mülkiyet birbirinin zıddıdır. Cemiyet ya mahvolacaktır, yahut da mülkiyeti ortadan kaldıracaktır. Mülkiyeti emekle meşrulaştıramayız. Çünkü yaratıcı olan ferdi emek değil, maşerî güçtür. Her istihvalde, cemiyetin bütünü işe karışır. Müstahsilin elinden çıkan mal, önceden cemiyete ipotek edilmiştir. Müstahsilin cemiyet karşısındaki durumu borçlu olmaktır. Borcunu ödeyemeden ölür gider. Mülk sahibi hain bir emanetçidir. Eğer mülkiyet emekle meşrulaşsa idi, bir tek mülk sahibi olmak gerekirdi : Cemiyet.”

Sonra ücret hakkında sosyolojik - ekonomik bir tahlil. Burada, Marx'ın artık - değer nazariyesinin bazı temaları ile karşılaşırız : tek tek çalışan işçilerle, bir arada çalışan işçilerin yaptığı iş aynı değildir. Demek ki sermayedar, içtimaî gücün eseri olan değeri ödemiyor. Bu bir istismardır.

Aşırı ferdi mülkiyetin bütün mesnedlerini çürüten yazar, iştirakçiliğin de (communauté) aleyhindedir. Malların sahibi olan komünote, fertlerin gözü bağlı bir itaat ister. İnsanın hayatı, kabiliyetleri, melekeleri, devletin emrindedir. Devlet umumî namına bunları dilediği gibi kullanır. Komünote baskıdır, komünote köleliktir. Proudhon, bu menfi komünote-nin karşısına müspet bir komünote çıkarır : nizamla anarşiyi, kolektif güçle şartlardaki eşitliği, hakkaniyetle hürriyeti meczeden içtimaî bir bün-ye.

Dünya başyaly beri, mülkiyet de kralhk da çöküş halindedir. İnsan nasıl adaleti müsavatta arıyorsa, cemiyet de nizamı anarşide aramaktadır. Her gün biraz daha yaklaştığımız hükümet şekli anarşidir, anarşi yani herhangi bir efendinin, bir hükümdarın olmayışı. Mülk sahibi, hırsız kahraman, hükümdar (bütün bu isimler aynı manâya gelir) iradesini zorla kabul ettirir bize. Anarşi hürriyettir, çünkü herhangi bir iradeye değil, kanuna boyun eğer sadece. Anarşi insanlar arasında eşitliği sağlamak için mülkiyetin yerine zilyetliği (possession) getirir. Zilyetlik, içtimaî hayatın şartıdır. Zilyetlik insanileşmiş, içtimaî bir vazife haline gelmiş mülkiyettir. Mülkiyet bütün cemiyetin olmalıdır. Fertler ve zümreler mülkiyeti ancak belli şartlar içinde ellerinde bulundurmalıdır.

Düşman bir iktisadçı, Henry Baudrillart, Proudhon'un bu risalesini "Sosyalizmin şer çiçekleri" olarak adlandırır. Gerçekten de öyle. Fransa'da Brousse ile Jaurès, Belçika'da Paepe ile Vandervelde "Mülkiyet Nedir?" de zımni olarak belirtilen bu görüşleri geniş halk tabakalarına yaymışlardır. Marx'la Proudhon arasında uzlaşma sağlamak isteyen adam - i merkezîyetçi sosyalizmlerin hareket noktası bu risaledir.

Sosyal düşünceler tarihçisi Maxime Leroy'a göre "Mülkiyet Nedir" sosyalizm tarihinde yeni bir merhalenin, ilmi müşahade merhalesinin başlangıcıdır.

Sain - Simon ve şakirtleri tarihçiydiler, cemiyet tarihçi gözü ile inceleyenlerdi. İktisatçıydılar da. Bununla beraber tenkitleri henüz çok mücerrettir. Proudhon, hâdiseleri daha büyük bir vuzuhla tahlil eder. Gerçek bir iktisatçıdır. Zaten iktisatçılar da onu, kendilerinden sayıyorlardı. (Blanqui, Garnier, tâbileri Guillaumin.)

Proudhon'un tek ihtirası var : yeni bir ihtilâlin habercisi olmak. Çağlar boyu ihtilâller ihtilâlleri kovalamış. İncil. Orta çağa yeni bir müjde getirmiş : Tanrı karşısında eşitlik müjdesi. Hristiyanlığa göre köle ile efendi Tanrı karşısında eşittirler. XVI. - XVII. asırlarda müsavat yeni bir zafer, kazanır : insanlar aklı karşısında eşittirler. Bu ihtilâlin müjdecisi Montaigne ile Descartes. İmanda ihtilâl, bilgide ihtilâl, sonra sitede ihtilâl : 1879 yeni bir düşüncenin zaferidir : Kanun karşısında müsavat. Fethedilecek tek müsavat kalmıştır : İktisadî müsavat, yâni insanın insan karşısındaki eşitliği. Proudhon'un gerçekleştirmek istediği ihtilâl bu.

1841 Nisanında Mülkiyet hakkındaki ikinci risale : "Blanqui'ye mektup". Onu 1842'de bir başka risale takip eder : "Considerant'a mektup veya mülk sahiplerine ihtar". Bu iki risale birincideki fikirleri geliştirir, tenkitleri cevaplandırır. Besançon Akademisi bursu keser.

Proudhon, hayatını kazanmak için Lyon'a gider. Ama bir ayağı Parisdedir. Sosyalistlerle tanışır : Leroux, Cabet, Blanc. Fransa'ya sığınmış olan yabancı ihtilâlcilerle dostluk kurar : Marx, Bakounine, Herzen.

1843'den 46'ya kadar bir nakliyat şirketinde çalışır. Nazariyeden sonra tatbikat. 1843'de : "Beşeriyette nizamın kurulması". Kitap apriori bir düzen kuran Fichte, Schelling, Hegel'e karşı bir polemiktir.

"Hegel'in sistemi teslis nassını (trinité) modalaştırdı. Panteistler de, materyalistler de, idealistler de teslisci oldular. Birçokları Hristiyan misterinin metafizik bir mütearife olup çıkacağı vehmine düştü." Proudhon

hona göre, tahlillerimizde üç had yerine, iki, dört, yedi, on had bulabiliriz. Yani Hegel'e tekamülcü izahı, mümkün olan binlerce görüş içersin-
den birinin tercihinden ibarettir. Sentez, tezle antitezi reel olarak değil, şekil bakımından yok eder.

Unutmayalım ki, Froudhon, bu satırları yazarken henüz Marx ile tanışmamıştı.

“Beşeriyette nizam” yazarın en başarısız eseri. Çünkü çok dolu. Kendisinin de daha sonra söyleyeceği gibi bütün bir ansiklopedi bu. İlk üç kısım : din, felsefe ve matematik. İnsan düşüncesinin ilk şekli olan din, bir nevi ilme haksızlık. Bugün çöküş halinde. Dinin geçici olduğunu anlamak için varlığının cihanşümul olduğunu hatırlamak değil, dünyanın her tarafında alışıldığına dikkat etmek lâzım. Cemiyetlerin temelini din perçinledi. İlk kanun yazılarının müeyyidesi oldu. Ne var ki, din ilme de, terakkiye de, halka da düşmandır. İnsan dinsiz yaşayacaktır. Cemiyet hergün bir parça daha lüzumsuzlaşan bu kabuktan kurtuluyor.

Proudhon, felsefeyi de mahkûm eder. Yeni felsefelerin başlıca kaygısı : pansofidir : Külli bir ilim fikri. Bu amaç gerçekleşemez. Felsefe de din gibi herşey ve hiçbirşey. Proudhon, felsefenin karşısına metafiziği çıkarır. Metafizik ilimlerin mantığıdır. Temel prensibi : seri diyalektiği. Bu diyalektik nevilerin (ordre) bağımsızlığını ve çok yönlülüğünü (pluralité) tasvir eder. Bunlardan herbiri kesrette vahdettirler. Bölünüş içinde sentezi ifade ederler. Neviler ve seriler birbirine irca edilemez. İlimleri de aşılmaz bir çizgi birbirinden ayırır. Küllî bir ilim bir çelişmedir. Seri, nizamın vazgeçilmez şartıdır. Görülüyor ki, Proudhon, daha başlangıçtan itibaren Hegel'den uzak bir plüralizme mütemayildir. Düzenler oluş halinde. Onları biz yaratıyoruz.

Proudhon, trilojisini — üçlemesini — (din, felsefe, metafizik) Comte'unkine benzetirler (teoloji, metafizik, pozitif ilim). Oysa aralarında uçurum var. Proudhon için terakki, yaratıcı emek ve ihtilâldir. Terakki fikrini yavaş yavaş terkederek vitalizmi ve içtimaî antinomileri benimser. Bu antinomilerin neticesini önceden kestirmek imkânsızdır.

İktisad ve tarih alanlarında Comte'a muarızdır. Comte “iktisad bilmez”. İktisad, gerçek emek ilmidir. İnsan, çalışan hayvandır. Alet kullanmayan insan bir hilkat garibesi. Eski dinler emeği bir felâket saymışlar. Oysa iş insanın büyük üstünlüğü, “Dünyada hikmet - i vücudumuz çalışmayı öğrenmek”. Her iktisadî değerın kaynağı : emek. Emeğin ölçüsü istihsal için gereken zaman. Sermaye emeğe tâbi olmalıdır. Cemiyetin terak-

ki ölçüsü, endüstrinin gelişmesi ve âletlerin tekamül derecesidir. Bu da emeğin teşkilâtlanmasına bağlıdır. “İktisadın kanunları, tarihin kanunlarıdır”. Emek cemiyetlerin ekonomisini şekillendirir, proletaryayı kurarır, milletleri zenginleştirir, veya fakirleştirir. İhtilâllerde rol oynar, siyasî rejimleri tâyin eder. Smith'den beri yalnız istihsale, mübadele ve kredi ile uğraşan iktisad, hakikatta atölyenin ve hükûmetin teşkilâtlanması genel eğitim, ailenin kuruluşu, dünyanın idaresi gibi konuları da kucaklar. Tarihın anahtarıdır, düzen teorisidir. Emek, cemiyetin plâstik gücüdür, içtimaî tekâmülün çeşitli safhalarını tâyin eden enmuzeç - fikirdir içtimaî” hayatın iç ve dış bütün organizmasıdır.

Sosyolog Gurvitch, Proudhon'un bu görüşleriyle, tarihî maddecilik arasındaki farkları üç noktada toplar :

I — Beşeriyette nizam yazarına göre, cemiyetin topyekûn faaliyeti istih-sali de içine alır, ama istih-salden ibaret değildir.

II — Cemiyet devamlı bir yaratıştır. Çeşitli düzenler ve farklı gurupları yaratır.

III — Cemiyeti teşkilâtlandırmak hem ideal, hem de reel bir seriyi tasvir etmektir.

Proudhon, 1846'da Paris'e döner. Önce Lyon'daki firmanın temsilcisidir, sonra gazeteciliğe ve yazarlığa verir kendini. “İktisadî Tezadlar Sistemi veya Sefaletin Felsefesi” 1846 Ekiminin 15 inde çıkar ve anlayışsız bir sükûtle karşılanır. Tek yankı uyandırır : “Felsefenin Sefaleti”. Marx'ın 1847'de Fransızca olarak yayımlanan bu kitabı bir diyaloga dâvet değil, münakaşa kapılarını kapayan bir mahkûmiyet kararıdır. Proudhon, eski takdirkârının insafsız hücumlarına cevap vermez. Gurvitch, cevap vermeğe tenezzül etmez diyor. Proudhon, 38 yaşındadır ve dünyaca tanınmaktadır. Marx ise, 29 yaşında bir meçhul. İktisadî Tezadlar yazarı Marx'ın kitabını şöyle vasıflandırır bir mektubunda : “âdilikler, iftiralar, tah-rifler, intihallerle örülü”. Ve elindeki nüshanın kenarına şu kaydı düşer : “Marx'ın eserinin gerçek mânası, benim her konuda kendisi gibi düşünmüş, ve düşüncemi kendisiinden evvel söylemiş olmamdan duyduğu te-essürdür.”

Proudhon'a göre, iktisadî tezadlar arasında muvazene kurmak, ancak klâsik iktisadın peşin hükümleriyle komünist ütopyalardan kurtulmakla kâbilidir. Klâsik iktisad kuvveti dinleştirir, komünizm sefaleti. Oysa yazar her türlü dine aleyhdardır. Ekonomi politiğin karşısına ekonomi ilmini çıkarır. Ekonomi ilmi, cemiyet ilminin bir parçasıdır. Cemiyet ilmi

ve ya sosyoloji hareket halinde bir metafizikdir. İçtimaî ilim, bütün prensipleri, bütün icaplarıyla cemiyetin mantikî ve sistematik bir bilgisidir.

İktisadî tezadların gerçek manâsını bu ilim aydınlatacaktır. Bu ilim, tezadları içtimaî çerçeveleri içine yerleştirir. Hem kollektif güçleri inceleyerek, hem kollektif aklı. Hareket halindeki cemiyetin sembolü Prometedir. Emekle sermayenin uzlaştırılmayacağına ilk defa dikkati çeken Proudhon'dur.

İktisadî Tezadlar, tali'siz bir eser. Marx'ın nâsı şakirtleri kitabı okumadan mahkûm ederler. Sosyalizmin o fedakâr mücahidi, tezadlar arasında bocalayan bir küçük burjuva olarak mitleştirilir. "Felsefenin Sefaleti" dilimize çevrilir, "Sefaletin Felsefesi"nden söz edilmez. Düşünce hürriyeti adına, düşünce hürriyetinin bu en büyük temsilcisi afaroz edilir. 130 yıldan beri devam eden, bu garip düşmanlığın kaynağına eğilelim :

Marx'la Proudhon, 1844 Sonbaharında Paris'de tanışır. Genç Marx, ünlü Fransız sosyalistini Almanya'da iken okumuştur. 1842'de yazdığı bir mektupta Proudhon'u Fransız sosyalizminin en cesur mütefekkeri olarak vasıflandırır. "Mukaddes Aile"de onu Alman hasımlarına karşı müdafaa eder. "Proudhon, özel mülkiyeti ilk defa olarak ciddî ve ilmî bir inceleme-yeye tâbi tutmuştur. İktisadda ihtilâl yaratan bir ilerleme; gerçek bir iktisad ilmi ilk defa olarak imkân dahiline girmektedir. Proudhon'da ilmî sosyalizmin kurucusunu selâmlayan Marx, daha da ileri gider : "Proudhon, tarihin beliğ şahadetine dayanarak, sermaye hareketinin nasıl sefalet yarattığını teferruatıyla göstermiştir. Marx (1845 - 46'da yazılıp, ancak 1938'de yayımlanan Alman İdeolojisinde, Proudhon'un şahsında yalnız büyük bir ihtilâlcî - iktisadçıyı, yalnız ilmî sosyalizmin üstadını, yalnız değer - emek ve artık - değer nazariyelerinin babasını selâmlamakla kalmaz, onu büyük bir diyalektikçi olarak da göklere çıkarır.

Marx, 1846 Mayısında bütün ülkeler komünist ve sosyalisderi arasında da sosyalist bir propaganda şebekesi kurmak ister. Proudhon'a Fransa muhabiri olmasını teklif eder. "Mülkiyet Nedir" yazarı eski takdîr-kârının yukardan konuşmasına kızar. Marx, Grün'ü tehlikeli bir adam olarak vasıflandırmaktadır. Proudhon'un Fransa'da yazılanlara göz kulak olmasını ve hareket anına hazır bulunmasını tavsiye etmektedir. Proudhon, teklifi bazı kayıtlarla kabul eder :

"İsterseniz cemiyetin kanunlarını, bu kanunların meydana geliş tarzını beraberce arayalım diye cevap verir. Ama, Allahaşkına tecrübeye dayanmayan her inancı yıktıktan sonra, biz de halka yeni bir mezhep aşıla-

mağa kalkmayalım. Yayacağımız aklın dinî de olsa, havarilik yakışmaz bize”.

Bozuşurlar. Sefaletin Felsefesi, Marx'ı büsbütün kızdırır. Genç filozof, ötedenberi böyle bir kitap yazmak istiyordu. Proudhon, kendisinden önce davranmıştı. Zaten iki fikir adamı arasında anlaşmazlıklar vardı : yetişmeleri, karakterleri, zihniyetleri başkaydı. Marx, müreffeh bir ailenin çocuğu idi, ciddi bir eğitim görmüştü. Proudhon, geniş kültürünü çetin bir irad cehdiyle fethetmişti. Birincisi için mühim olan yalnız iktisattı, ikincisi ahlâka büyük değer veriyordu. Marx, otoriter ve mütehakkimdir, Proudhon, hürriyet ve adalet âşığı. Marx, Proudhon'a "bakkal" diye hakaret eder, Proudhon, Marx'ı "sosyalizmin tenyası" olarak vasıflandırır. Ve ölünceye kadar birbirlerini hatırlamağa lüzum görmeden yollarına devam ederler.

1847 başlarında Paris'e yerleşen Proudhon, "Halk" adlı bir gazete çıkarmağa başlar. Siyasî hava yaklaşan ihtilâlin tesiriyle iyice elektriklenmiştir. Proudhon, fırtınanın haberci bulutlarını endişeyle izler. Çünkü, halkın henüz başarılı bir devrim yapacak seviyede olmadığını bilmektedir.

Parisli işçiler tarafından mebus seçilen Proudhon, bir yandan "Halkın temsilcisi" ni çıkarmaktadır, bir yandan meclis kürsüsünden halkın müdafasını yapmaktadır.

"Sosyal meselenin halli" ve "Louis Blanc'a mektup" adlı iki borşür çıkarır.

İktisadın temel olayı : mübadeledir Kredi karşılığı yapılan mübadele, mübadelelerin modern şeklidir. Oysa kredi pahalıdır ve sermayesi olanlara verilmektedir. Kredi bedava olmalıdır.

Proudhon, bu emelini gerçekleştirmek için bir Halk bankası kurmağı düşünür. Bir istihsal ve istihlâk sendikası sayesinde, herkesin çalışma âletlerinden faydalanmasını ister. Bu işe devlet karışmamalıdır.

Proudhon, mütüelistedir. Mütüelizm, krediyi halkın veya cemiyetin emrine vermektir. Amaç : emeksiz kazancı ortadan kaldırmak. Faiz yok, iltizam yok, kira yok. Cemiyetin temeli : emek. Proudhon, demokratik otoriteyi de reddeder. Halka yalan söyletmenin en kestirme yolu : genel oydur.

1849'da Halk bankası açılır. Proudhon, memnundur. Banka bedava kredi hayâlini ...gerçekleştirecektir. Ne yazık ki, Louis Bonaparte, aley-

hinde yazdığı iki makale yüzünden üç yıl hapse, 3000 frank para cezasına çarptırılır. Bu mecburî istirahat sırasında (Temmuz 1948 - Temmuz 1852). “Bir İhtilâlcinin İtirafları”m “İhtilâlin dayandığı ana fikir” “Terakki felsefesi” ni kaleme alır.

Proudhon'a göre hürriyetle müsavat birbirini tamamlar, hattâ aynı şeydir. Yazar hiçbir kilisenin, hiçbir nassın, hiçbir mezhebin savunucusu değildir. “Hürriyet, işte bütün sistemim” der.

Hapisteyken evlenen Proudhon, 1852'de hürriyete kavuşur. 1853'de yeni bir eser yayımlar : “Borsa oyuncusunun el kitabı”.

1858'de hem bir kavga, hem bir doktrin kitabı olan “Devrimde ve Kilisede Adalet”. Kendi tâbiri ile “felsefî bir destan” olan eser, Fransa'da kiliseye karşı savaşın başlıca kaynağı olacaktır. Proudhon'un felsefî siyasî ve içtimai düşüncesini kucaklayan bir ansiklopedidir bu.

Adalet ahlâkdır Proudhon'a göre. Din adaleti öldürür. Adalet düşüncenin ve hürriyetin başlangıç noktasıdır. Evet, Kilise bir zamanlar insanlığın hocası olmuştur ama, artık rolü bitmiştir. Tanrı insan işlerine karışmamalıdır; “Tanrı şerdir”, “Tanrı düşmandır”. Tek rehberimiz olan adalete göre, herkes hakkını almalı, herkese hakkı verilmeli. İnsan münasebetlerinin sembolü : terazidir. Adalet insan haysiyetine karşı duyulan saygıdır, uğrunda her türlü tehlikeye göğüs gerilmesi gereken bir sevgi ve bir ülküdür. İnsanlar arasındaki müsavatsızlığın sebebi tabii değil, tarihidir. İnsan tarihin hem eseri, hem yaratıcısıdır. İcat ile isyan hürriyetimizin iki müteşem ifadesidir.

Proudhon, içtimai ile ferdiyi, gelenekle ihtilâli klâsik, iktisat sosyalizmi, tarih ile ütopyayı, içgüdü ile felsefeyi bir dengeye kavuşturmak ister. Hem hürriyetten yanadır, hem düzenden.

“Kilisede ve Devrimde Adalet” yayımlanır yayımlanmaz toplatılır. Tekrar hapse mahkûm edilen Proudhon, bu sefer Belçika'ya sığınır.

“Aşk” ve “İzdivaç” son eserlerinden ikisi. “Kadın ya ev kadınıdır, ya fahişe”. Kadın kuvvet, zekâ ve hukuk duygusu bakımından erkekten aşağıdır. Erkekle aynı işleri yapamaz. Kadının büyüklüğü vefasında, sevgisinde, fedakârlığında. Erkeğin vicdanı olan kadın, varlıkların en mükemmelidir.

1861'de “Harp ve Sulh”. 1863'de federalizmi savunan yeni bir eser : “Föderatif prensip hakkında”. 1865'de kuğunun son şarkısı : “İşçi sınıfı”.

larının siyasî ehliyeti". Şu üç şart gerçekleşmeden proletarya bağımsız bir sınıf sayılamaz :

- I — Haysiyetin, cemiyetteki yerinin şuuruna varmak,
- II — Bu yeri tahlil ve tespit edebilmek,
- III — Bu izah ve tahlilden amelî hareket programları çıkarmak.

Bu eser Proudhon'cu sendikalistlerin mukaddes kitabı. Proudhon da, son ümitlerini işçi sınıfına bağlamıştır.

19 Ocak 1865'de ölen Proudhon, henüz elli altı yaşına basmıştır.

II — İctimai Felsefesi

Proudhon, hem filozof, hem sosyolog, hem de sosyo - politik bir doktrin kurucusudur. Hareket halindeki âlemin sonsuz çeşitliliğinden ilham alır. İctimai âlem, manevî âlem, hukuk âlemi ve nihayet gerçek âlem. Bütün bu âlemlerin temelinde birbirlerine irca edilemeyen bir unsurlar çokluğu vardır.

"Realite mahiyeti icabı giriftir, müşahhasda basit yoktur". Gerçeğin akışını bütün teferruatı ile kavramak için tek geçerli metod, sentezleri bir yana iten "antitezler" diyalektikidir. İctimai realite, (daha geniş bir ifade ile beşerî realite) sonsuz bir diyalektik hareket içersindedir. Bu hareketi bütün kıvrımlarıyla izlemek için diyalektik bir ampirizme ihtiyaç vardır. Proudhon, yaşı ilerledikçe, felsefede gerçekçi bir pragmatizme temayül eder. "Göre'ci" (relativiste) sosyolojinin felsefeye kıyasla üstünlüğünü daha iyi anlar. Bu sosyolojinin konusu, cemiyetlerin, ictimai sınıfların ve gurupların diyalektikidir. Felsefe sosyal ilmin bir metodolojisinden ibarettir artık. Felsefeden kurtulan diyalektik metod, felsefeden ve bütün bilgilerden önce gelir. Çünkü insan aksiyonunun öncülüğünü belirtir.

Proudhon, ilk eserlerinden itibaren, diyalektikten bahseder. Ama diyalektik anlayışı Hegel'in tam tersidir.

Hegel, insan cemiyetini ve tarihini bir teodise haline getirmişti. Proudhon, aşırı bir ateist olarak sahneye çıkar. Cemiyet kendi tarihini tamamen insanca bir emekle yaratan Prometedir.

2 — Hegel, özel mülkiyeti ebedileştirmişti. Proudhon'a göre, özel mülkiyet, bütün yolsuzlukların kaynağıdır. Bunun için yok edilmelidir.

3 — Hegel, devleti tanrılaştırır, Proudhon, devlete karşıdır. Önce, sosyal ihtilâl devleti ortadan kaldıracaktır, der. Sonra şu hükme varır :

sını aî demokrasiye dayanan bağımsız bir iktisadî cemiyete, devletin hüviyeti değişir. Ve meşhur formüllerinden birini atar ortaya : “Hükûmet anarşidir.

4 — Hegel’de Roma hukuku geleneği ağır basar : Proudhon, Roma hukukunun karşısına yeni bir hukuk çıkarır : bağımsız toplulukların anlaşmaya dayanan hukuku, iktisadî cemiyetin kendiliğinden doğan hukuku. Bu hukuk işçilerin kendi kendini yönetmesi (autogestion) ne dayanan sınıî plânlamanın temelidir.

5 — Proudhon, Hegel diyalektiğinin hem uygulamalarını tenkid eder, hem teorisini. Antinomiye teşkil eden iki terim ya kendi aralarında, veya başka antinomik terimlerle dengeleşir. Bundan yeni sonuçlar doğar : “Bir elektrik pilinin kutupları nasıl birbirini yok etmezse, antinomik terimler de birbirleri içinde arimez. Mesele onları kaynaştırmak değil, — kaynaşmak yok olmaları demek — aralarında bir denge kurmak : daima değişen bir denge. Hegel’in formülü yanlıştır : Üç terim yoktur, iki terim vardır ve antinomi çözümlenemez. Ya sallantıda kalır, ya dengeye elverişli bir antagonizma meydana getirir.”

Hegel’de sentez, tezle antitezden önce vardır, onlardan üstündür. Onu devletin mutlak hakimiyetine ve otoritenin kuruluşuna götüren de bu sentezdir. Hegel, Hobbes’la beraber şu neticeye varır : Hükûmet mutlakîyetçi olmalıdır. Devletin hakimiyeti sınırsızdır. Fertle topluluklar aşağı durumdadırlar. Proudhon’a göre böyle düşünmek felsefeye hakaret etmektir.

6 — Hegel, ruhun organik hareketine hürriyet, tabiatına zaruret adını verir. Hürriyetle zaruret aynı şeydir. En büyük hürriyet hareketlerimizi mutlak fikrin tâyin ettiğini kavramaktır. Proudhon, bu görüşle alay eder. Öyleyse der, vatandaşlar için en büyük hürriyet, mutlak bir iktidar tarafından yönetildiklerini bilmektir.

Proudhon’un diyalektik metodu, diyalektik ampirizme yaklaşır. Bona tazelenen bir tecrübeye ve farklı yorumlar kabul eden bir pluralizme açılır.

Daha ilk eserinde (Pazar Tatili) metodunu çeşitlilik içinde dengelemin araştırılması olarak tarif eder. Bu metodu “Bir Nizamın Kurulması”nda genişletir. Çeşitli türden diziler bağımsızdırlar, bu itibarla külli bir ilimden söz edilemez. İçtimaî realiteye birçok açılardan bakmak gerek.

Proudhon’un diyalektiği “Sefaletin Felsefesi”nde daha büyük bir aydınlığa kavuşur. Antinomiler metodu yalnız doktrin ve düşüncelere

değil, onları yaratan ve kendileri de diyalektik bir hareket içinde bulunan sosyal realitelere uygulanmalıdır. Sosyal realitelerdeki diyalektik bil-hassa iktisâî hayatta kendini göstermektedir. Proudhon, daha mülkiyet üzerine ilk broşüründe gerçek diyalektik hareketini takip etmeden ekonomik hayatı anlayamayız diyordu. “Mülkiyet cemiyetin hem tabii eseridir, hem de çözülsüdür. Mülkiyet hem emeğin değeridir, hem inkârı. Mülkiyet hürriyettir, mülkiyet hırsızlıktır.” Demek ki, belli bir insana çok büyük çerçevenin dışına çıkarılınca, mülkiyet de devlet de insana çok büyük zararı dokunan, onu yabancılaşmağa sürükleyen tehlikeli tecritler haline geliyor.

Diyalektik hareketin içtimaî realitelerle ilgili bir başka yönü de, kolektif güçlerdir. Bunlar ferdi güçlere irca edilemez, onların toplamı da değildirler. Biraraya getirilen emekler kat kat büyük kuvvetler doğururlar. Bu kuvvetleri nasıl yaratıcı ve verimli hale getirebiliriz? Kolektif akılla. İçtimaî realitenin dokusunu kolektif kuvvetlerle kolektif akıl arasındaki boyuna tazelenen kavga teşkil eder. Kolektif aklın gerçek karakterini aydınlatan da bu diyalektiktir.

Kolektif güçlerle kolektif akıl arasındaki diyalektik, emekle gerçekleşir. Promete miti emeği, yani yaratıcı işi sembolleştirir. İş hem en büyük haz, hem en büyük acı. İş insanın kurtuluşu da köleleşmesi de. Zekânın zaferi olan iş isteyerek yapılıyorsa hudutsuz bir ıstıraptır.

İşten doğan sevinç daima karışık bir sevinç. İşin organizasyonu, işçiye yukarıdan emrediliyorsa (emreden ister devlet, ister aylâk mülk sahipleri olsun) bir faciadır iş. Bu tezad çözümlenemez ama hafifletilebilir, Nasıl? İşçinin kendi kendini yönetmesini sağlayarak. Kendi kendini yönetme, sınaî bir demokrasinin temelidir.

Gerek içtimaî hayattaki bu diyalektiği incelemek, gerek klâsik ferdiyetçilikle iktisadî devletçiliğin hatâlarını düzeltmek için yeni bir diyalektik metoda ihtiyaç var, diyor Proudhon. Uçlar birbirine dokunur : ferdiyetçilikle devletçilik giderek aynı sonuca varır : devletçiler, içtimaî bütünleri (totalité) büyütülmüş bir fert olarak düşünür; devletin iradesi tes içtimaî bağ olduğundan, devletçilik de aşırı bir ferdiyetçiliktir. Antitezler diyalektiği bu fasit daireyi aydınlatır. Yalnız o kadar da değil : mülkiyetin reddi, mülkiyet hakkındaki peşin hükmün eseridir. Mülkiyet devlete devredilerek sosyalleştirilemez.

Proudhon, pragmatizmi, “Kilisede ve Devrimde Adalet” kitabında vuzuza kazanır : İş cemiyette ve insanda beşerî olan herşeyin temelidir.

İş sayesinde tabiatın kör kuvveti, insan hürriyetinin tahakkümü altına girer. İnsan iş sayesinde hilkatin efendisi olabilir. Demek ki iş hem ferdidir, hem kolektif. Bu itibarla kolektif gücü aşar... İş yalnız iktisadî güçleri, iktisadî değerleri yaratmakla kalmaz, gurupları, toplumları — adalet meclisleri de dahil — fikirleri yaratır. Yani iş yolu ile kendini yaratan hareket halindeki cemiyetin bütünüdür. Fikir, kategorileriyle beraber, aksiyonundan doğar, aksiyon dönmelidir. Yoksa düşünen için bir felâket olur bu. Bir kelimeyle a priori denen her bilgi — metafizik dahil — işten doğmuştur, işin emrinde olmalıdır. Onun için iş, nazariyeden; endüstri felsefesinden üstündür... İnsan, hem ustadır, hem çırak; düşüncesini ifade eden hareketleriyle ustadır, hareketlerini izleyen dikkati ile çırak.

Proudhon'un gerçekçi pragmatizmini gösteren delillerden biri de terakki konusundaki tutumu. Terakki bir alm yazısı, bir zorunluluk veya otomatik bir hareket değildir. Hattâ sıkı bir içtimaî determinizme dahi bağlanamaz. Çöküş ve gerilemiş de, terakki kadar gerçektir. Terakki hürriyetin ilerleyişidir. İhtilâller başarıya da ulaşabilir, bozguna da uğrayabilir. Boyuna tazelenmeleri gerek.

Şimdiye kadar terakki denilen şey, hürriyetimizi arttırmamış, köleliğimizi perçinlemiştir. Böyle terakki olmaz. Bu bir vehimdir. İhtilâller içtimaî determinizmler arasındaki çatlaklardan faydalanarak onlara hâkim olmağa çalışırlar. Şöyle denilebilir : Bergson'da yaratıcı irade, nasıl doğrudan doğruya biolojik tekâmülü aşarsa, Proudhon'da da sosyal hayat konusunda boyuna tazelenen ve başarıya ulaşacağı hiç de belli olmayan ihtilâller terakki fikrini öylece aşar.

III — Sosyolojisi

Proudhon, sosyolojiye "içtimaî ilim" (science sociale) adını verir. Bu ilmin muhtevasını ilk eserlerinden itibaren sezer. Sonra İktisadî Tezadlar'da bu muhtevayı geliştirir, Adalet'de daha vazıh daha eksiksiz tahlilî bir tablo çizer.

Eserlerini incelerken Proudhon'un sosyolojiye neler getirdiğini kısaca anlatmıştır. İçtimaî ilmin konusu hem insan (insanın yaşayış tarzı faziletleri, suçları ve çılgınlıkları), hem de zümrelerin sınıfların, cemiyetlerine — iktisadî determinizmi yıkmağa kadir — yaratıcı ihtilâl gücü olmalıdır. İçtimaî ilmin yalnız maddî istihsal güçlerini incelemekle kalmamalıdır.

İktisadî Tezadlar'da klâsik ekonomi politiğe çatan yazar, iktisad cemiyet ilminin bir parçasıdır, ekonomi politik bunun farkında değil, der.

Yâni iktisad ancak sosyolojinin bir bölümü olarak mümkündür. İctimaî ilim, cemiyeti bütün yaşayış, bütün prensipleri, varlığının bütünü içinde inceleyen ilimdir. İktisadî tezadların gerçek manâsını ancak sosyoloji ışığı kavuşturabilir. İctimaî ilim hem içtimaî güçleri, hem içtimaî şuurları inceler. Bilhassa onların içiçe girişleri ile ilgilenir. Bu her cemiyette ayrı bir kesafet gösteren girift bir diyalektiktir. Gerçek iktisatçı için cemiyet yaşayan bir varlıktır. Kendine has bir zekâsı, bir faaliyeti, özel kanunları vardır. Bu kanunla, ancak müşahade ile keşfedilir. İctimaî realiteyi ne spritüalizm kucaklayabilir, ne materyalizm. Spritüalizm, hâdiseleri, hâdiseler materyalizmi ezer.

Proudhon, başlangıçtan itibaren içtimaî sınıflar sosyolojisiyle ilgilenir. Cemiyet iki sınıfa ayrılmıştır : I — Müteşebbisler, kapitalistler, bankerler. İstihsal vasıtaları da, istihlak maddeleri de bunların inhisarı altındadır. II — Ecirler ve emekçiler.

Bugünkü cemiyetin kurucu birimi : atölyedir. Daha sonra kapitalist ve proleterlere, bir de orta sınıf ekler. Orta sınıf tacirleri, çiftçileri, zanaatkârları, aydınları kucaklar. Bunlar da proleterler gibi kendi emekleriyle yaşarlar. Onlardan farkları kendi hesaplarına çalışmalarıdır. 1848-1851'in ci tecrübelerinden sonra proleterlerle orta sınıfın birleşmek, kapitalizmi yıkmalarını ve sosyal ihtilâlî tamamlamalarını temenni eder. 1852'de bu temenniden vazgeçer. Sonraları çiftçi-köylüleri, orta sınıftan ayırır. "İşçi Sınıflarının Siyasî Ehliyetinde" köylülerin dâvası ile sanayii işçilerininin dâvası tek dâva haline gelmiştir der. İctimaî ihtilâlin yaratacağı cemiyet, ziraî-sinaî bir federasyon olacaktır. Bu eserde sınıf sosyolojisi, sınıf şuru problemi ile zenginleşir. O da Marx gibi sınıfların nihai olarak kurulabilmesi için, sınıf şuuruna ihtiyaç olduğunu söyler. Proudhon, sosyolojisi kapitalizmin üç şeklini tahlil eder : a) sinaî anarşi, b) sinaî feodalite, c) sinaî imparatorluk Proudhon ,devlete karşıdır fakat adalet sayesinde yeni bir kişilik kazanan, plânlı bir ekonomi ile sınırlı, muhtar, kendi kendini yöneten bir devlete karşı değildir.

Proudhon'a göre, içtimaî realite belli başlı dört veçhe arzeder.

I — İctimaî varlık önce kollektif kuvvetler şeklinde tecelli eder. Bu kuvvetler ferdi kuvvetlere irca edilemez. Cazibe madde için ne ise, kollektif kuvvetler de cemiyet için odur. Cemiyet, hususî guruplar, içtimaî sınıflar teşekkül edince bunların maşerî kuvvetleri, iktidar adımı alır, siyasî, içtimaî veya iktisadî iktidar. Bu kuvvet ve iktidarlar adalet, hukuk ve ideal olmadan da kurulabilir. Ama onları yaratabilir, bozabilir, soyuzlaştırabilir, yabancılaştırabilir. Fakat içtimaî realite kollektif güçlerin hareketinden ibaret değildir.

2 — İçtimaî varlık, kollektif kuvvetlerle onlardan doğan fikir ve değerler arasında bir mutavassıt olarak belirir : Hukuk. Filhakika, hukuk kaideleri kollektif güçten doğan çatışmaları dengeleştirir. Proudhon'un üzerinde durduğu hukuk ferdiyetçi Roma hukuku değildir, müsavatçı ve müntepelist hukukla, muhtar içtimaî hukuktur.

3 — İçtimaî realitenin üçüncü veçhesi kollektif fikir ve değerlerdir. His temeline dayanan idealler de bunlar arasındadır. Adalet fikriyle kaynaşan bu idealler ihtilâlcî enerjiyi güçlendirmeye yararlar. Adalet fikri olmazsa bu idealler çöküş sebebi olurlar.

4 — İçtimai realitenin dördüncü veçhesi ortak şuur (veya sosyal şuur).

Kollektif akıl başkadır, ferdi akıl başka. Kollektif akıl istidlaller yapmaz, tam mânası ile âmelidir. Ama nazari de olabilir. Yeniliğin kaynağı odur, yaratıcılık ondan gelir. İhtilâllerde inifilâk eden bu akıldır. İstikbalde sosyal adaletin zaferi onunla mümkün olacaktır. Ferdi akıl mutlaktır, kollektif akıl her mutlaktan iğrenir.

Kollektif akla göre cemiyet yüzde yüz moral bir varlıktır. Canlı varlıklardan tamamen farklıdır. Bu varlıkların hayat kanunu uzuvlar arasındaki bağımlılıktır. Cemiyetin her türlü mertebeler dizisinden nefret edışı bundandır. Ferdi akıl cemiyeti birbirine bağı varlıklara böler, mutlakıyetçidir.

IV — Sosyal ve Politik Doktrini

Proudhon :

- a) Kendinden önceki ve kendi zamanındaki doktrinleri yıkar.
- b) İlmî bir sosyalizm kurmak ister.
- c) Müstakbel cemiyetin yapısını tasarlar.
- d) Sosyal ihtilâlin nasıl başarıya ulaşacağını araştırır.

a) Tenkitleri şu noktalarda toplanır :

I — Emek, tabita üzerinde mülkiyet hakkı vermez.

II — Verdiğini kabul edelim, o halde herkesin mülkiyeti eşit olmalı.

III — Adalet düzeninde emek mülkiyeti yıkar.

İstihsal vasıtalarını devlete vermek de yanlış. Bu da mülk sahibini değiştirmek ve mülkiyeti devam ettirmek olur. İştirak - i emval de mül-

kiyet peşin hükmünün eseri. Bütün komünist nazariyelerin temelinde mülkiyet yatar.

Mülkiyetin ortak olması içtimaileşmesi değildir. Kuduz herkesi kudurtarak tedavi edilmez. "İnsanlık sarhoş gibi iki uçurum arasında yalpa vuruyor. Bir yanda mülkiyet, ötede iştirak - i emval ve devletçilik". İşçiler küçük çıkarlarından vazgeçip, sistemi değiştirmeli. Önce ihtilâl, sonra cumhuriyet!

b) İlmî sosyalizm tâbiri ilk defa Mülkiyet Nedir'de geçer. Sonra pek tekrarlanmaz. Bu sosyalizm bütün ütopyalara karşıdır. Merkezîyetçi kolektivizmi savunan her doktrin ütopycıdır. Çünkü mülkiyete ve devlete dayanır. Oysa devlet de mülkiyet de yok olmağa mahkûm. İktisadi liberalizm de, komünizm de, islahatçı sosyalizm de hayâl peşinde.; Hepsî de, tezadların kendiliğinden çözümleneceği bir cemiyet tasarlamaktadır. Öyle şey yok. Tezadlar istikbalde de sürüp gidecek. Dâva aralarında dengeler kurmak. Demek Marx da ütopycı. İlmîlik iddia eden iki sosyalizmden, hangisi daha ilmî? İlmî Sosyalizm her iki düşünce adamı için de, kapitalist rejimde biriken ve sosyal ihtilâlin zaferine zemin hazırlayan patlayıcı kuvvetlerin tahlilinden ibarettir. Başarı her iki için de işçi sınıfının şuurlanmasına bağlıdır. Her ikisi için de, kapitalizm organize olduğu ölçüde, burjuva sınıfı faydalı olmaktan çıkar. Yalnız, teferruatta Proudhon Marx'dan daha ihtilâlcî, fakat daha az gerçekçidir. Daha ihtilâlcidir, çünkü: proletaryanın yaratıcı inisiyatifine daha büyük değer verir. Bu sınıf sosyal determinizmleri kırmağa, onlara hâkim olmağa kadirdir. Daha az gerçekçidir, çünkü: burjuva sınıfının tereddisini ve zaaflarını fazla büyütür. (Organize kapitalizmin daha yeni belirdiği bir devirde, ihtilâlin yakın olduğuna inancı bundandır.) Batı ülkeleri bahis konusu olunca Marxist sosyalizmi çok daha ilmîdir. Yabancı kapitalizmler konusunda Proudhon haklıdır. (Rusya ve civar ülkeler, daha yakın zamanlarda bağımsızlığa kavuşan sömürgeler.)

Marx'ın bazı şakirtlerine göre Proudhon, proletarya diktatoryasına lüzum görmez. Böyle bir diktanın sosyal ihtilâli gerçekleştiremeyeceğini söyler. Acaba öyle mi? Pazar Tatilinde "Silâh başına.. Kendinizi koruyun, mülk sahipleri" diye haykırır. "Tezadlar" da kapitalist sınıfın bedelsiz olarak mülkiyetten tecrit edilmesini ister. Devleti de, burjuvaziyi de yıkmak için proletaryanın iktidara geçmesi lâzım. Daha sonraki eserlerinde de aynı tutum. İşçi Sınıflarının Siyasî Ehliyetinde proletarya diktatoryasının kaçınılmaz bir merhale olduğunu sık sık tekrarlar.

c) Sosyal ihtilâlden doğacak müstakbel cemiyet. İlk formül taslağı: "Düzen içinde hürriyet, birlik içinde bağımsızlık."

Sonra federalizm. "XX. asır federasyonlar çağı olacak yahutta insanlık bin yıllık bir arafa girecek." "Hürriyet demek federasyon demektir, cumhuriyet demek federasyon demektir, sosyalizm demek federasyon demektir, ötesi palavra."

Siyasî federalizmde hikmet - i hükümet'in yerine hukuk geçer. Merkezi iktidar özel iktidarlar ve mahalli topluluklar tarafından kısıtlanır. Frondhon, cihan ölçüsünde bir konfederasyona inanmaz. Avrupa bile tek konfederasyon halinde birleştirilemeyecek kadar büyüktür; ancak bir konfederasyonlar konfederasyonu teşkil edebilir. Bir konfederasyon mahalli topluluklardan kurulmalıdır. İşçi sınıfı da kapitalist sınıfın yerine sosyalizmi ikâme için konfederasyona başvurmalıdır.

"Ekonomi de, sınaî - zirai bir federasyon şeklinde düzenlenmelidir. Bu mütualite prensiplerinin, iş bölümünün daha geniş ölçüde tatbikinden ibarettir. "Çeyrek asırdan beri geliştirdiğim bütün iktisadî düşünceler üç kelime ile özetlenebilir : Zirai - sınaî federasyon. Bütün siyasî görüşlerimde buna benzer bir formüle irca edilebilir : Siyasî federasyon veya ademî merkezîyet."

Sınaî - zirai federasyon bir kere kurulduktan sonra bozulamaz. İstihsal vasıtalarının mülkiyeti hem ekonomik toplumun bütününe, her bölgeye her çalışanlar gurubuna aittir, hem de teker teker işçiye, her köylüye.

Sınaî demokrasinin birçok yönleri var : Önce fabrika ve teşebbüslerde devletin ve patronun müdahalesine son verilir. Onların kontrol ve yönetimi işçi temsilcilerine devredilir. Bütün işçiler ortak mülk sahibidir.

Hülâsa, sosyal ihtilâlden sonra kapitalizm yerini adem - i merkezîyetçi ve çok yönlü bir kollektivizme bırakacaktır. Bu kollektivizm işçi otjestiyonuna yönelecek, istihsal vasıtalarının federatif mülkiyeti ile vazifeleri kısıtlanmış siyasî bir demokrasi arasında denge kuracaktır.

Bu düşünceler, Rusya'daki kolhozlarda ve Yugoslavya zadrugalarında fi iliyata geçmiştir, diyor Gurvitçî. Federalizme gelince: ABD, Almanya, Brezilya gibi eski federasyonlar milli plânda gittikçe merkezileşme temayülü göstermişlerse de federasyon, hiç değilse konfederasyon prensibi milletlerarası teşkilatları sık sık meşgul etmektedir. İşçi sendikalizmi de federal bir karakter almıştır.

Kollektivist ülkelerde de durum değişmektedir. Kültür muhtariyeti ile elele veren siyasî federalizm, Rusya ve Yugoslavya'da kesin bir başarı kazanmıştır. Birçok halk demokrasileri de bölgeci adem - i merkezîyet ve

işçi otojestiyonu yoluna girmişlerdir. Yugoslavya'da otojestiyon tam mânâsı ile gerçekleşmiştir.

d) Sosyal ihtilâlin zaferi nasıl hazırlanacaktır? Proudhon, grevlerden hoşlanmaz, zira grevler işçi sınıfının sefaletini arttırır. İşçi sınıfı şuurlanmalı, kendi ideolojisini hazırlanmalıdır. Siyasî aksiyona geçmeli, siyasî iktidarı ele geçirmelidir. Ama siyasî iktidar da iktisadî iktidarla birleşmedikçe zafere ulaşamaz. İktisadî hayat işçiler tarafından organize edilmiş olmalıdır .

Siyasî ehliyete sahip olmak : kendi hakkında şuur sahibi olmak, bu şuurun icaplarını yerine getirmektir. 1848 den beri işçi sınıfları şuur sahipleridirler ama henüz tecrübesizdirler.

Burjuvazi kendisini proletaryadan ayırmıştır, neden proletarya burjuvaziden ayrılmasın? Bilerek ayrılmalar, ideolojiyle, iktisadî teşkilâtıyla, nihayet siyasî teşkilâtıyla ayrı bir dünya kurmalı. Kapitalist rejimin bütün müesseselerine boykot ilân etmeli.

İşçi sınıfı iki yoldan teşkilâtlıdır : işçi cemaatleri (compagnie), işçi partisi. Proudhon, bu cemaatlere büyük değer verir. Zira işçi otojestiyonunun ilk nüvesidirler. Bazen sendika, bazen istihsal kooperatifi şeklini alırlar.

Burjuvazi bitmiştir, ilerleyemez, dirilemez. İnsanlık ya mahvolacak, ya mucizeler yaratarak ve sosyal ihtilâli gerçekleştirecektir.

V — Tesirleri

Proudhon, daha hayattayken doktrini bütün Avrupa'ya yayılır. Engels 1850'de "Proudhon, tam İngiltere'ye göre bir otlak" diye şikâyet eder Marx'a. Filhakika, İngiliz işçi hareketinin büyük temsilcileri, 1850'nin John Watt'ından Guild sosyalizmin Cole'una, İşçi partisinin tanınmış ideologu Farold Laski'den, T.U.C. un şimdiki sekreteri Woodcock'a kadar az veya çok Proudhon'udurlar.

"Mülkiyet Nedir" yazarının kitapları yayımlanır yayımlanmaz ispanyolcaya, Almancaya, Rusçaya çevrilir Proudhon'un ilk büyük ve takdirkâr şarihleri Alman. "Lessing ve Kant'tan beri böyle bir mütefekkir gelmemiştir" diyen Karl Grün, yorulmadan çevirir Proudhon'u ve ondan feyz alır.

Proudhon olmasa Marx da olmazdı (Gurvitch). Kaynakları da, nihai gâveleri de müşterek olan, metodları birbirini tamamlayan bu iki düşün-

ce sosyal hareketin her büyük döneminde karşılaştırılır. Bakounine 1868 de şöyle yazar : Marx „büyük bir iktisatçıdır. Proudhon, hürriyet ve ihtilâlin ne olduğunu Marx’dan çok daha iyi bilir. Fakat ıslah kabul etmez bir idealisttir. İhtilâlin mukaddes ateşini yakmak için onları tek sistem içinde birleştirmek gerek.” 1848’de Engels Marx’ı şöyle ikaz eder : “Proudhonculuk, bu eşek Fransız işçilerinin yüreğine işlemiş, ne yapsak nafile.”

Önceleri reformist Proudhoncuların tesiri altında kalan Birinci İşçi Enternasyonalı, çok geçmeden Varlin gibi sol Proudhoncuları hâkimiyeti altına girer. Cenevre, Brüksel, Bale kongrelerinde de yine bu ihtilâleci prudonculuk ağır basar. Komünanm aldığı idarî, iktisadî ve siyasi bütün tedbirlerin kaynağı Proudhon’dur.

Komünanın bozguna uğrayışından birkaç yıl sonra Marx ile Engels, bu mağlubiyet Proudhon’culuğun ölüm çanıdır demek suretiyle Komüna’ya Proudhon’un hâkim olduğunu zımnen kabul etmiş olurlar. Ama kehanetleri gerçekleşmez. İktisadî Tezadlar yazarının gölgesi Marx’ı boyuna tedirgin eder. Kapital yazan düşüncesini Fransa’ya yaymak isteyen iki damadı için şöyle der : “Longuet, Komüna’dan arta kalan son Proudhon’cc. Lafargue Blankist : İksinin de camı cehennemel!”

Proudhon, 1880’den sonra tekrar dirilir, Filhakika, Komüna, ezildikten sonra Fransa’da işçi hareketi çabucak canlanır. Brousse, (başında Lafargue, Guesde gibi marksistler bulunan) Fransız İşçi Partisi ile, liderleri Allemane ve Vaillant gibi Blanguiciler olan İhtilâleci Sosyalist Partinin yanında — mutedil bir Proudhon’culuğu temsil eden “posibilist” İşçi Partisi’ni kurar. Proudhon ile Marx’ı birleştirmek ister. Zaten bu iki düşman kardeşin, içtimâî doktrinlerini kaynaştırmak bakımından Jaures’e, Vandervelde’ye kadar bir çok fikir adamlarının gayesidir.

Proudhon, bilhassa sendikacılık hareketi üzerinde müessir olur.

1905’de sosyalist partilerin birleşmesi Proudhon’culuğa yeni bir hız verir. Jaurès’e göre, Proudhon, hem büyük bir liberal, hem büyük bir sosyalisttir. PSU’nin lideri Marx’la Proudhon’u kaynaştırmak ister. Bu terkipte Proudhon’un payı Marx’mkinden daha büyüktür. Jaurès’den zamanımıza kadar Fransa’nın bütün işçi hareketleri az veya çok Proudhon’culuktan ilham alır. Sendikalizmin mukaddes kitabı “Amiens Şart”ı Proudhon’dan birçok cümleler alır. Kurucu ve nazariyecilerinin çoğu da inanmış Proudhon’culardır. CGT’ye uzun yıllar hâkim olan Jounaux ölünceye kadar Proudhon’a sadık kalmıştır.

Proudhon’un düşüncesi Rus intellijansiyasını da damgalar. Tolstoy, en meşhur romanını onun kitaplarından birinin adım verir : *Harp ve Sulh*.

Dostoyevski, Turgenyef, romanlarında fikirlerini tartışırlar. *Herzen*, sadık bir şakirttir. *Laroy* eserini Proudhon'a ithaf eder, *Bakunin'in, Kropotkin'in, Tolstoy'un* anarşizmi ona bağlıdır. "Ünlü ve yiğit sosyalist" (Bakunin). "Ölümsüz Proudhon" (Kropotkin). "Çok kuvvetli insan" (Tolstoy). Gurvitch'le Guérin'in çalışmaları Proudhon'culuğun temel Sovyetlerin kuruluşu ve Lenin'in düşüncesi üzerinde en büyük tesiri olduğunu göstermiştir. Bu Sovyetler ancak birkaç ay iktidarda kalabilmişlerdir.

Tito Yugoslavya'sı, Proudhon'un izinden yürümektedir.

Kendini bir metod olarak takdim eden ve hiçbir zaman bir sistem olmak istemeyen, nihai bir inşa değil, genişletilecek bir yol olduğunu söyleyen Proudhon, düşüncesi diyaloga, gelişmelere, yardımlaşma ve kaynaşmalara açıktır.

Kapitalist bir tahakkümle devletçi bir tahakküm, bir teknokrazi veya bir bürokrasi tehlikesiyle karşı karşıya kalan insanlık için Proudhon'un çok yönlü demokrasisi belki de tek kurtuluş yoludur.

Batı ve Doğuda Marxizmi tazelemek veya kapitalizmi aşmak isteyenler, Proudhon düşüncesine dönmektedirler. Bancal, şöyle diyor "Hiçbir sosyalist, hattâ hiçbir demokrat platformu onsuz kurulamaz!"

Proudhon, ölümünden yüz yıl sonra hâlâ canlı, hâlâ aktüel!

1789 sonrası dört büyük Fransız Sosyalistinden biri olan Proudhon hakkında bu sohbeti yapmağa beni dâvet etmek lütfunda bulunan Enstitü'nüze, konuşmamı dinlemek hususunda alâka gösteren sizlere teşekkür ederim.

BİBLİYOGRAFYA

- SAINTE-BEUVE** : "Proudhon", Marcel Lévy, 1873.
- SOREL (Georges)** : "Essai sur la philosophie de Proudhon", Revue Philosophique 1892, cilt 33 sayfa 624-638 ve cilt 34, sayfa 41-68. (Bu etüdü türkçe hâlasası için bk. Yeni İnsan mecmuası, Şubat 1968, Proudhon'un Felsefesi, çeviren: Ümid Meriç)
- FAGUET (Emile)** : "Proudhon" in La philosophie morale au XIX. siècle, Oudin, 1900 cilt III, sayfa 115-185.
- BOUGLÉ (Célestin)** : La sociologie de Froudhon; Colin 1911.
- BOUGLÉ (Célestin)** : Proudhon; Alcan 1930.
- DUPRAT (Jeanne)** : Proudhon sociologue et moraliste; Alcan 1929
- de **LUBAC (Henri)** : Proudhon et le christianisme; Le Seuil, 1945.
- GUY-GRANT** : Pour comprendre la pensée de Proudhon; Bordas, 1947.
- DOLLÉANS (Edouard)** : Proudhon, Gallimard, 1948.
- DOLLÉANS (Edouard)** : "Proudhon, Marx et le manifeste communiste" in Histoire du mouvement ouvrier, Collin, 1948 cilt I, sayfa 206-227.
- LEROY (Maxime)** : "Proudhon" in Histoire des idées sociales en France, Gallimard, 1962, cilt II, sayfa 469-519.
- GURVITCH (George-s)** : Proudhon sociologue, CDU, 1955.
- GURVITCH (George-s)** : Proudhon et Marx, une confrontation, CDU, 1962.
- GURVITCH (George-s)** : Proudhon, PUF, 1965.
- WOODCOCK (Georges)** : P. J. Proudhon, a biography, Routledge and Kegan, 1956.
- ANSART (Pierre)** : Sociologie de Proudhon, PUF, 1967.
- BANCAL (Jean)** : Proudhon, Oeuvres choisies, Idées, 1967.
- MERİÇ (Ümid)** : Proudhon ve Sefaletin Felsefesi, Yeni İnsan mecmuası, 1968 Ağustos, eylül, ekim sayıları.